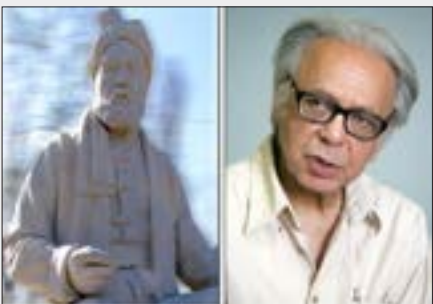

یک تحقیق قدیمی از جلال خالقی مطلق در قالب کتابی جدید به بازار می آید

شاهنامه فقط یک اثر حماسی نیست

علی باقریان

اهل فن برسر اینکه فردوسی در نظم «شاهنامه» به «شاهنامه منثور ابومنصوری» نظر داشته است کمابیش توافق دارند، اما در کم و کیف این بهره‌گیری هم داستان نیستند؛ آیا شاعر منابع مکتوب دیگری هم پیش چشم داشته است؟ مثلاً، چه منبعی؟ آیا، در فرایند منظم ساختن مکتوبات، در روایات آن هادخل وتصرفی هم کرده است؟ چقدر؟ آیا به روایات شفاهی نیز التفاتی نموده است؟ چه اندازه؟ مثلاً، از دهان چه‌کسی؟ به این پرسش‌ها پاسخ‌های مختلفی داده‌اند که البته اعتبار یکسانی ندارند.

از آثاری که در پاسخ به این دست پرسش‌ها پدید آمده‌اند، می‌توان به این‌ها اشاره کرد؛ مقالات «درباره مسئله منابع فردوسی» از جلال متینی، «یکی‌نامه بود از گه باستان، جستاری در شناخت منبع شاهنامه فردوسی» از ابوالفضل خطیبی، «تأملاتی درباره منابع و شیوه کار فردوسی» از سجاد آیدنلو، «شفاهی یا کتبی؟ بررسی نظریات مربوط به سرچشمه شاهنامه» از محمود حسن‌آبادی، «البته تألیفات محمد محیط طباطبایی و ذبیح‌الله صفا و محمدامین ریاحی و محمود امیدسالار، اما شاید مهم‌ترین این مکتوبات تألیفات جلال خالقی مطلق باشند، شاهنامه پژوه کهنه‌کاری که بهترین تصحیح موجود از منظومه فردوسی نیز کار اوست، «دو نامه درباره بدیهه‌سرایی شفاهی و شاهنامه» و «دربیرامون منابع فردوسی» و «از شاهنامه تا خدایانه»؛ جستاری درباره مآخذ مستقیم و غیرمستقیم شاهنامه» و «جای رستم، آرش، اسفندیار، گشتاسپ، جاماسب و اسکندر در خدایانه» ازجمله آن مکتوبات‌اند که خالقی مطلق از حدود سه دهه پیش تا به امروز پدید آورده است.

«حتی کسانی که معتقدند بخش مهم شاهنامه دارای مآخذ مکتوب بوده احتمال شفاهی بودن مآخذ چند داستانی ازاین‌کتاب‌راهم داده‌اند. بنده، خود، در گذشته یک بار حدس زده بودم که شاید مآخذ داستان رستم و اسفندیار شفاهی بوده باشد، ولی اکنون گمان نمی‌کنم که حتی یک داستان شاهنامه هم مآخذ شفاهی داشته است، نه فقط ازاین‌نظر که در سراسر شاهنامه حتی یک دلیل قاطع برای چنین حدسی نیست، بلکه به‌گمان این حقیر فردوسی مآخذ شفاهی را فاقد اعتبار می‌دانست.» چنان‌که این بخش از مقاله «دربیرامون...» (۱۳۷۷) نشان می‌دهد، خالقی مطلق جزء گروهی است که قائل به استفاده فردوسی از منابع مکتوب‌اند و خود برآن است که استاندارد شاعر به منابع شفاهی به کل منتفی است. باتوجه به جایگاه و مرتبه این شاهنامه پژوه، این دیدگاه‌او نیز جزا درخوراعتناست (اگرچه حرف آخر نخواهد بود). باری، انتشارات موقوفات افشار خبر داده است که یکی از مقالات پیش‌گفته خالقی مطلق، یعنی «از شاهنامه تا خدایانه»، «...رابطه زودی در قالب یک کتاب منتشر می‌کند؛ «هدف نویسنده در این کتاب اثبات این نکته است که شاهنامه فردوسی دارای آبخشوری نوشتاری بوده و مآخذ آن، یعنی شاهنامه منثور ابومنصوری، نیز به پیروی از سنت کهن خدایانه نویسی، براساس آثار نوشتاری تألیف شده است. در پیوست این پژوهش نیز فهرستی از آثار ازدست رفته پهلوی و ترجمه‌های عربی و فارسی آن‌ها براساس منابع کهن از سده‌های نخستین اسلامی فراهم آمده است. این فهرست نمایانگر وجود کتاب و کتابت در فرهنگ ساسانی است.»

مقاله «از شاهنامه تا خدایانه» جستاری درباره مآخذ مستقیم و غیرمستقیم شاهنامه (با یک پیوست؛ فهرست برخی متون ازدست رفته به زبان پهلوی) «نخستین بار، در ۱۱۸ صفحه، ضمن شماره ۱۳ و ۱۴ مجله «نامه ایران باستان» (بهار و تابستان ۱۳۸۶) انتشار یافت، یعنی در روزهایی که خالقی مطلق، پس از ۳۵ سال فعالیت در بخش خاورمیانه دانشگاه شهر هامبورگ، به تازگی، از آنجا بازنشته شده بود. (نویسنده، از حدود سال ۱۳۵۰ تا به امروز، در همان شهر اقامت دارد).

در بخشی از این «جستار» آمده است؛ «دست‌کم، نیمی از شاهنامه اصلاً به کار حماسه‌های گفتاری نمی‌خورد، بلکه کار یک مورخ است، به سخن دیگر، فردوسی و همه سرایندگان و نویسندگان شاهنامه‌ها برای خود به همان اندازه رسالت رویدادنگاری قائل بودند که داستان‌سرایی. گذشته از داستان‌های حماسی و عاشقانه و تاریخ‌نگاری، در شاهنامه ما با نوع آیین‌ه خسروان و ادبیات اندرزی نیز سروکار داریم که دارای اساس مکتوب‌اند، و این‌ها، همه، درمجموع به شاهنامه ساختاری می‌دهند که آن‌را از حماسه‌های نوشتاری دیگر به کلی متمایز می‌سازد؛ چه رسد به حماسه‌های شفاهی؛ و درست همین ویژگی این کتاب است که آن‌را موردپسند سخنوران

پس از آن قرار داده است. تانآنجا که این کتاب برای اهل قلم در ایران -در هر زمینه‌ای که قلم می‌زدند- تنها یک اثر حماسی نبود، بلکه در زمینه‌های گوناگون لغت، شعر، افسانه، ادب، تاریخ، اخلاق و اندرز نویی، کتاب مرجع و آموزش به شمار می‌رفت.»

شهریار

شهریار
۵شنبه
۴۴ دی ۱۴۰۳
۴۴ شهریور ۱۴۴۴

۱۰

فرهنگ و ادبیات

علی باقریان

ز مرغان^[۱] همان را که بُد نیک ساز^[۲]

چو باز و چو شاهین گردن فراز^[۳]

بی‌آورد و آموختنشان گرفت^[۴]

جهانی پدو مانده اندر شگفت

چون این کرده‌شد ماکیان^[۵] و خروس

کجا^[۶] برخو شد گه زخم^[۷] کوس^[۸]

بی‌آورد و یکسر به مُردم^[۹] کشید^[۱۰]

نَهفته همه سودمندی گزید^[۱۱]

۱- مرغان: پرندگان. ۲- نیک ساز: سازگار، دمساز. مقصود پرنده‌ای است که دست آموز می‌شود.

۳- گردن فراز: سرکش. ۴- آموختنشان گرفت: به آموزش دادن ایشان آغاز کرد. ۵- ماکیان: مرغ

خانگی. ۶- کجا: که. ۷- زخم: ضربه‌زدن بر ... ۸- کوس: طبل بزرگ، دهل. ۹- مردم: نوع انسان. ۱۰-

کشید: آمیخت، مانوس کرد، خوگر ساخت. ۱۱- «داشت، پنهانی، سودمندی (=قابلیت) آن پرندگان

را می‌جست» یا «داشت همه سودمندی (=توانایی) پنهان آن پرندگان را پیدا می‌کرد». ۱۲- تاشان:

تا ایشان را. ۱۳- گرم: به گرمی، با محبت.

بهترین نادرستان های ۲۰۲۴ به انتخاب «گاردین»

از پوچی های زندگی یک ملکه تا تروماهای آل پاچینو

ترجمان

زندگی آدم‌های مشهور، محبوب یا تأثیرگذار یا آدم‌های معمولی که در موقعیت‌های نادر و خاص یا خطیری قرار می‌گیرند و پس از بیرون آمدن از آن موقعیت‌ها دیگر آن آدم‌های سابق نیستند یا چیزی چشمگیر به آن‌ها اضافه یا از آن‌ها کم شده است می‌تواند دستمایه نوشتن کتاب‌هایی شود که اتفاقاً کم‌هم خواننده ندارند و گاه برخی‌شان به صدر فهرست پرفروش‌ها نیز راه پیدا می‌کنند. ژانر «ناداستان» ژانری تازه نیست، اما در سال‌های اخیر توجه به آن رشدی

● روایت زندگی الیزابت دوم: کمی پوچ درست مثل واقعیت

روش‌های بی‌شماری برای روایت داستان زندگی وجود دارد. همان‌طور که بهترین زندگی‌نامه‌های امسال نشان می‌دهند. کتاب قطور «سفر دور ملکه»، اثر کرگ براون، درباره سلطنت الیزابت دوم، روایت خطی را کنار می‌گذارد و به جای آن مجموعه‌ای از یادداشت‌های روزانه، نامه‌ها، قطعات کوتاه، خاطرات دست‌دوم و حتی رؤیاها استفاده می‌کند. نتیجه کتابی غیرمتعارف و فوق‌العاده گستاخانه است که باتوجه به

پوچی‌های سلطنت، به همان اندازه که خود ملکه را نشان می‌دهد، نشان می‌دهد که دیگران چگونه ملکه را می‌دیدند.

● عروس سَیاس وینستون چرچیل

«قدرت‌ساز: پاملا چرچیل هریمن» اثر سولیا پورنل، پرتره‌ای غنی و جذاب از یک اشراف‌زاده دیگر و به ظاهر ناشناخته است. پورنل می‌گوید که هریمن، عروس وینستون چرچیل، دیپلماتی زیرک بود که به واسطه سه ازدواج و روابط متعدد با مردان قدرتمند تأثیر خوبی بر سیاست‌های اواسط قرن بیستم گذاشت. (عاشقان او یک شاهزاده، یک کشتی‌ران خرپول و یک مجری مشهور

آمریکایی بودند.)

● فرانتس فانون و چهار سیاه‌پوست دیگر، غریبه‌هایی در جامعه

کتاب «غریبه‌ها»، اثر اکاوا ایشون، یک زندگی‌نامه‌گروهی است که به شیوه دوم شخص نوشته شده است و ماهرانه به ذهن و انگیزه‌های پنج مرد پیشگام و پیشرو و تأثیرگذار سیاه‌پوست می‌پردازد؛ بازیگر و نمایشنامه‌نویس، ایرا آلدریج؛ کاوشگر، ماتیو هینسون؛ فعال سیاسی-اجتماعی، مالکوم ایکس؛ فوتبالیست، جاستین فاشانو؛ و روان‌پزشک و متفکر، فرانتس فانون. او می‌نویسد که هریک از این افراد با «تبعیدی بودن» پیوند دارند؛ «شخصیتی درحال حرکت در جهانی که او را بیگانه می‌دانست.»

● زنانی که توماس هاردی را شکل دادند

زندگی‌نامه‌گروهی دیگر «زنان هاردی»، اثر پائولا بیرن، است که با مهارت به زنانی پرداخته که توماس هاردی نویسنده را شکل داده‌اند. بیرن با معرفی مادر سرسخت او، جمیما، همسر اول ناراضی‌اش، اما، و معشوقه‌ای که همسر دومش شد، فلورانس، نشان می‌دهد که، اگرچه هاردی زنان خیالی آزادمنشی را که خود خالقشان بود گرامی می‌داشت، اما چندان شیفته زنان واقعی نبود.

نیمایوشیچ، پدر شعر نو فارسی،

شاعری ناشناختنیست، اما کتاب

تازه منتشرشده «نیمایوشیچ در

یادداشت‌هایش» شناخت

بیشتری از او به ما می‌دهد. ایرج

پارسی‌نژاد، که سال‌هاست به نقدوبررسی میراث انتقادی ادیبان معاصر اشتغال دارد و «نیمایوشیچ و نقد ادبی» و «خانلری و نقد ادبی» و «زین‌کوب و نقد ادبی» ازجمله آثار اوست، این اثر را پدید آورده است.

او درباره انگیزه‌اش از نوشتن این کتاب گفته است؛

«در کتاب خاطرات خود [= یادها و دیدارها]،

گوشه‌هایی از دل‌بستگی‌ام را به نیمایوشیچ

بازگو کرده‌ام. اینکه چگونه او، با همه غرایب ذهن و

زبان‌ش، از همان روزگار نوجوانی‌ام زن دل‌برده بود.

نقد ادبی که مرا برانگیخت مجلس یادبودش را در

دانشکده ادبیات برگزار کنم و در کتابی، به تفصیل،

به هنر شاعری‌اش بپردازم. بالین همه، در اوقات

فراغی که پیش آمد، یک بار دیگر فرصت مطالعه

رساله‌ها و نامه‌ها و یادداشت‌های پراکنده او دست

داد. دیدم درباره بدعت‌ها و بدایع نیماد شعر بسیار

نوشته‌اند، اما کمتر به افکار اجتماعی و سیاسی و

فلسفی شاعر سنت‌گریز توجه کرده‌اند. حال آنکه

آگاهی درست و دقیق و مستند از احوال و افکار نیمایوشیچ

می‌تواند ما را با جریان فکری و فرهنگی زمانه او نیز

آشنا کند. گویا نیمایوشیچ، در زمان حیات از اهمیت

تاریخی شعر و هنرش آگاه بوده و می‌دانسته است

که آیندگان، نه تنها درباره شعرش، که در احوال و

اندیشه‌هایش نیز کندوکاو خواهند کرد. این بود که در

نامه‌ها و یادداشت‌ها، هر جا که دشتش می‌رسیده،

فکر و عقیده و نظرش را درباره اشخاص و افکاری که

بأن‌ها سروکار داشته ثبت می‌کرده است. چنین بود

محسوس داشته است. در ایران نیز برخی ناشران مختلف در سال‌های

اخیر سهم‌قابل توجهی از آثار خود را به نادرستان اختصاص داده‌اند.

اعم‌از تألیف و ترجمه. بازار کتاب‌های آموزشی و کارگاه‌های نوشتن

ناداستان و جستار هم‌گرم است و مجلاتی که به صورت تخصصی

ناداستان منتشر می‌کنند یا صفحاتی را به آن اختصاص می‌دهند نیز

نشان‌دهنده بالاگرفتن میل مخاطبان به این‌گونه ادبی است.

یکی از سنت‌های مطبوعاتی این است که نشریات، با پایان هر سال،

فهرستی از بهترین آثار ادبی سال رفته را به انتخاب خود، شخصیت‌های

● پل گوگن، نقاشی وحشی

دیدگاه غالب در قرن ۲۱ نسبت به پل گوگن، نقاش پست‌امپرسیونیست، این است که او شخصیتی نامطلوب بود. اما کتاب «موجود وحشی»، اثر سو پرایدوکس، دیدگاه دیگری ارائه می‌دهد؛ اینکه اگرچه او مقدس نبود، شهرتش به عنوان یک استعمارگر، شکارچی، و هیولایی مبتلا به سیفلیس ناعادلانه است.

● تلاش برای بقا در دریا و ازدواج

«موریس و مارالین»، که می‌توان آن را مانند یک داستان خواند، روایت فوق‌العاده جذاب سوفی الم هیرس از ماجراجویی دریایی یک زوج است در مارس ۱۹۷۳. این سفر دریایی، زمانی که یک نهنگ به قایق آن‌ها برخورد کرد و باعث شد در قایقی کوچک رها شوند، به کابوس تبدیل شد.

«موریس و مارالین»، علاوه بر داستانی قابل توجه از بقا، یک درام معنوی نیز هست که فشارهای روابط عاشقانه را آشکار می‌کند. الم هیرس می‌پرسد؛ «ازدواج چیست جز گیرافتادن در قایقی کوچک با کسی و تلاش برای بقا؟»

● آشپز ستارگان

«خانواده من و دیگرستارگان راک»، اثر تیفانی موری، از یک زندگی‌خانوادگی غیرمتعارف دیگر می‌گوید. مادر موری آشپز ستارگان بود. این یعنی سال‌های اولیه زندگی نویسنده با پرسه زدن در یک استودیوی ضبط در مومنوت در کنار غول‌های موسیقی مانند بِلک سبث، کوئین، دیوید بویی و موتورهد سپری شد. عکس‌های عجیب و غریب -فردی مگروری که دمپایی پوشیده درحال ضبط است- در کنار دست‌ورهای پخت‌مادر موری در کتابی قرار گرفته‌اند که به همان اندازه غیرمعمول و جذاب است.

● ژانر شکنی ریچارد فلاناگان

«سؤال ۷» نوشته ریچارد فلاناگان، نویسنده تاسمانیایی، اثری قدرتمند و ژانر شکن است که تاریخ، علم و خاطرات را ترکیب می‌کند. این کتاب برنده جایزه پبلی گیفورد امسال شد. نویسنده از اردوگاه اسپران جنگی ژاپنی، که پدرش در آنجا به عنوان کارگر زندانی بوده، بازدید می‌کند و آن را با صحنه‌هایی از تاریخ و از زندگی خود، از جمله یک برخورد وحشتناک با مرگ، درهم می‌آمیزد.

● برشی از کتاب

«از یادداشت‌های نیمایوشیچ در یادداشت‌های نیمایوشیچ در

بجکی و نوجوانی، در

پناه حمایت پدر، زندگی

آسوده‌ای داشته است.

او به یاد می‌آورد که در آن

زمان استعداد کارهای

گوهر شاهوار ۶۴

بفرمود تاشان^[۱۲] نوازند گرم^[۱۳]

نخوانندشان جز به آوای نرم

سرشناس، نویسندگان، منتقدان یا ... منتشر می‌کنند. این فهرست‌ها

در جاهایی اشتراک و در مواردی اختلاف دارند. اما، بسته به اعتبار

آن رسانه و تهیه‌کننده فهرست، به مخاطبان گرامی می‌دهند که با

خیالی آسوده‌تر دست به انتخاب کتاب بزنند. «گاردین» هم که یکی

از نشریات معتبر جهان است، در گزارشی که به تازگی و با آغاز سال

۲۰۲۵ منتشر کرده، شماری از بهترین‌های نادرستان در سال ۲۰۲۴ را

معرفی کرده است که شاید محل تأمل باشند. معرفی تعدادی از آن‌ها

در ادامه می‌آید.

● سه کتاب از سیاست‌مداران آمریکا

دو کلینتون امسال خاطرات خود را منتشر کردند؛ در کتاب «چیزی ازدست رفته، چیزی به دست آمده»، هیلاری کلینتون هم به آنچه می‌توانست باشد فکر می‌کند. در سال ۲۰۱۶ او کاخ سفید را به دونالد ترامپ باخت. و هم به آنچه هنوز باید در زمینه برابری زنان انجام شود، درحالی که «شهروند»، اثر بیل کلینتون، زندگی پس از ریاست جمهوری را شرح می‌دهد.

نانسی پلوسی، رئیس سابق مجلس نمایندگان، در کتاب «هنر قدرت»، روایت‌های زنده و تکران‌کننده‌ای از حمله به ساختمان کاپیتول واشنگتن در سال ۲۰۲۱ و حمله به همسرش، پل، در سال ۲۰۲۲ را ارائه می‌دهد، زمانی که یک معترض راست افراطی وارد خانه آن‌ها شد و با گشش به او حمله کرد.

● آل پاچینو، پسر خوش‌تپ

درمیان انبوه خاطرات افراد مشهور، کتاب «پسر خوش تپ»، اثر آل پاچینو، خودنمایی می‌کند.

این کتاب، با صداقت، تغییرات بازیگر را از یک دانش‌آموز لوگر و ترک تحصیل‌کرده تا زمانی که بازیگر پرتلاش تئاتر می‌شود و -در نهایت- تبدیل شدنش به ستاره فوق‌العاده فیلم‌های «بعدازظهر سگی» و «پدرخوانده» شرح می‌دهد.

داستان او پر شده است با غم و اندوه، ابتدا از رهاشدن توسط پدرش در سن دوسالگی و سپس از مرگ مادرش بر اثر مصرف بیش از حد دارو در سن بیست و دوسالگی. پاچینو فاش می‌کند که چگونه در الکل غرق شد تا اینکه چارلی لاتن، بازیگر و معلم، با پیش گذاشت و او را متقاعد کرد الکل را کنار بگذارد.

● کودکی سخت یک شاعر ملی

رابطه مادرود ختری در قلب «مادر سایه دار»، اثر گوینت لوییس، شاعر ملی سابق و لوز قرار دارد که دوران کودکی پر از آزار و آذیتش را با شجاعت، بصیرت و سخاوت نادر روایت می‌کند.

ترجمه، گروه فرهنگ و ادبیات شهرآرا

«نیمایوشیچ در یادداشت‌هایش»، پژوهشی از ایرج پارسی‌نژاد، منتشر شد

سیری در افکار اجتماعی و سیاسی و فلسفی شاعر سنت‌گریز

گوناگونی را در خود می‌دیده است؛ گاه هوس

می‌کرده مورخ شود و گاه نقاش و گاه

طبیعی‌دان، خواندن و نوشتن را در

همان روستای یوش پیش آخوند

ده یاد می‌گیرد و در دوازده سالگی

همراه با خانواده‌اش به تهران

می‌آید. به دبستان 'احیات جاوید'

می‌رود. سپس، پدر او را به مدرسه

متوسطه 'سن لویی' می‌گذارد. در آنجا

با زبان فرانسه آشنا می‌شود و معلم

ادبیاتش، نظام‌وفا، استعداد شاعری

او را می‌یابد.»

«نیمایوشیچ در یادداشت‌هایش»، نوشته ایرج پارسی‌نژاد، «نشر نو»، ۱۵۶ صفحه، ۱۷۰ هزار تومان

